

Pokus o národní obrození

ONDŘEJ SLAČÁLEK

Petr Drulák položil několik podstatných otázek. První z nich lze chápat jako tázání po tom, jak může relativně malý obor s omezenými kapacitami a zdroji dosáhnout originálního vědeckého přínosu, který obohatí jak světovou vědeckou komunitu, tak i politické společenství, k němuž výzkumníci občansky patří a v jehož rámci působí. Druhou lze formulovat jako paralelu k tázání neomarxistů a dalších, co vlastně nabízí obor mezinárodních vztahů (dále jen MV) k poznání sociální reality a jak překonat jeho limity. Třetí lze porozumět jako implicitnímu tázání po tom, jakým směrem lze rozšířit politicko-filozofickou základnu pro konceptualizaci mezinárodní reality.

Tyto otázky zajímavě poukazují na důležité problematiky. Autor diskutovaného textu je ale naneštěstí podbarvuje velmi obecně formulovanými dichotomiemi, které implikují absolutní volby a reifikují diskutované otázky do kategorií, které mají spíše estetickou funkci pro konstrukci textu, než aby přispívaly k rozumění tématům a k uvážené formulaci volby. Smyslem této odpovědi bude pokus o vymanění racionálního jádra Drulákových otázek z balastu dichotomických formulací. To se týká explicitně formulované dichotomie napodobování versus tvorba, která podbarvuje autorovu analýzu dohánění. Implicitně dichotomické je ale i autorovo shrnutí světového oboru mezinárodních vztahů (v naznačeném protikladu ke kýženému českému přínosu) a české myslitelské tradice (zdůrazňující velké osobnosti a jejich originální přínos se zjevnou distancí od „malých podmínek“ dohánění, které tyto velcí duchové úspěšně překonali). Proto bude následující text nejprve kritizovat formulaci volby mezi napodobováním a tvorbou, posléze přejde k autorově kritice disciplíny mezinárodních vztahů a pokusí se najít v marxistickém proudu této disciplíny možnou alternativní odpověď na její limity. Navazující část se pokusí o kritickou reflexi Drulákova obratu k národu, a to jednak polemikou se zjednodušujícím a neoriginálním pojetím „české zkušenosti“ a jednak kritikou jeho instrumentalistického pojetí vztahu vědy a společnosti.

TVORBA JAKO PROGRAM?

Svou kritiku dohánění a apel na jeho nahrazení tvorbou autor podbarvuje obecně formulovanou dichotomií mezi napodobováním a tvorbou. Tato dichotomie je formulována velmi ambiciózně: autor k ní nalézá paralely v umění, v politice, v ekonomii i v přírodních vědách. Ve všech případech poukazuje na protiklad velkých činů, objevů, které přinášejí „zásadní »změnu pohledu na svět«“ (Drulák, 2009, s. 98), vůči běžným, neinovativním a neinvenčním praktikám. Autor sice uznává, že v jeho vlastním poli je vzdálenost mezi těmito dvěma přístupy „o něco menší“ než v přírodních vědách, stále však tvrdí, že jde o dva jasně odlišitelné mody, mezi nimiž se „může... rozevřít těžko překonatelná propast“ (Drulák, 2009, s. 98). Tato propast se jistě rozevřít může a právě strategie dohánění tak, jak je vykreslená Drulákem, a tak, jak v některých českých humanitních a společenských vědách skutečně funguje, k tomu zjevně může vést. Problematické je ovšem ztožnění jednoho z pólů takto absolutisticky formulované dichotomie s programem oboru.

Představuje-li tvorba a úsilí o ni ideál vědecké práce, je synonymizace dosavadního kritizovaného přístupu s bezduchou reprodukcí (napodobováním) a navrhované alternativy s kreativní produkcí (tvorbou) buď nepoctivou rétorickou strategií, nebo nadhodnoceným očekáváním vůči vlastním výsledkům. Takový přístup jednak nespravedlivě podhodnocuje některé výsledky předchozí strategie a paušálně je všechny označuje za něco v podstatě bezcenného, a to navzdory tomu, že situace, která dala vzniknout strategii dohánění, by-

la rovněž situaci tvorby celé řady autorů, kteří spojili přenos výtvarných západních oborů do českého prostředí s tvořivou aplikací (*záměrně opustím pole oboru MV a uvedu pro příklad sociologie celou řadu prací Jana Kellera – například Keller, 1992; Keller, 2001; Keller, 2004; Keller, 2006*). Zároveň takové uchopení problému vymezuje program budoucí vědy příliš maximalistickým kritériem: objev, který zásadně změní pohled na svět (za předpokladu, že takový koncept má pro hodnocení společenských věd vůbec nějakou relevanci, což je pochybné a autor sám to do jisté míry připouští, když pro společenské vědy formuluje mnohem umírněnější kritéria tvorby než pro jiné lidské činnosti a mluví o „normálnější“ podobě revoluční vědy a o „revolučnější“ podobě normální vědy), není něčím, co by se dalo naplánovat, sotva může představovat produkt cíleného uplatňování nějaké strategie. Shrnutí: Aplikace jednoho pólu dichotomie (napodobování) na popisovanou situaci dohánění vede k podcenění; uplatnění druhého pólu dichotomie (tvorby) na zamýšlenou strategii snadno povede k frustraci z nedostavování kýžených výsledků.

Autorova diskuze o originální tvorbě a o neoriginálním napodobování používá problematickou paralelu z umění – hovoří-li Drulák například s odkazem na Jana Mukařovského o pouhé odvozenosti, receptivitě venkovského prostředí, které jen „přejímá“ estetické normy vytvořené aristokracií a buržoazií a konzervuje je, ignoruje různost možných způsobů „přejímání“ a reprodukování estetických norem. I když nepropadneme sentimentu vůči lidové písni a nebudeme folklor romanticky pokládat za výtrysk originálního génia autonomních venkovských mas, je přesto inovativnost a diferencovanost onoho podle Druláka pouze neproduktivního „folkloru“ dokladem toho, že klíčové nemusí být to, zda je estetická norma tvořivě vymyšlena či přejata a použita, nýbrž že klíčové je to, jak je přejata a používána (*srovnej Bachtin, 2007*).

NEEXISTUJE ŽÁDNÁ MEZINÁRODNÍ TEORIE?

Petr Drulák ve svém článku prezentuje zajímavou kritiku výsledků oboru mezinárodních vztahů. Pokládá jej za zarámovaný americkou hegemonií a „americkým provincialismem“, produkující „banality nebo... mnohokrát recyklované pravdy“. Uvnitř oboru se odehrávají „[u]mělé debaty“, které nám „o mezinárodních vztazích... neřeknou nic nového, užitečného či jakkoli zajímavého“ (*Drulák, 2009, s. 100*); toho jsou daleko spíše schopni ekonomové, sociologové či historici.

Pominu fakt, že tato kritika je ve svém celku nespravedlivě tvrdá¹ a vezmu ji vážně. V jistém smyslu lze této (sebe)kritice rozumět jako pokračování v tázání Martina Wighta: Čím zaplnit vakuum, které v přemýšlení o mezinárodním prostředí zanechala klasická a moderní sociální teorie (*Wight, 1995 /1. vydání – 1966/*)? Rovněž ji lze vnímat jako paralelní s kritikou některých marxistů v tradici mezinárodních vztahů; například řečeno slovy Justina Rosenberga, je skutečně závažnější, že v době, kdy se ty nejzajímavější procesy v moderních sociálních dějinách (revoluce, světové války, ekonomická globalizace, pandemie a jiné) odehrály a odehrávají na mezinárodní úrovni, teorie MV k nim není schopna říci mnoho zajímavého a inovativního (*srovnej Rosenberg, 1996*). Zatímco Drulák označuje otázku po příčinách tohoto stavu za překračující rámec svého textu, neomarxisté si ji kladou (Drulák nicméně poukazuje na podobný problém jako oni, když navrhuje, že za jeden z kořenů problému by bylo možné považovat specializaci).

Odpověď Rosenberga i dalších kritických autorů spočívá zejména v kritice separace společenských věd, která odráží ideologizované sebepojetí moderních liberálních společností coby složitých prostorů s jasně vydělenými sférami ekonomiky, nepolitického společenského života a konečně i domácí a zahraniční politiky, jejichž jasné separaci pak logicky odpovídá oddělení disciplín, které je zkoumají (*srovnej Rosenberg, 1994 a*). Tuto tematickou separaci doplňuje prostorová separace; řečeno slovy Immanuela Wallersteina, hranice států určují nejen politické jednotky, ale také „sociologovu společnost, makroekonomovo národní hospodářství, politologův politický systém, historikův národ“ (*Wallerstein et al., 1998, s. 35*). Tematická separace dělá z jednání lidí „bezčasové anonymní stavební

kameny“ a nikoli činnost „*plně sociálních a historických bytostí*“ (Rosenberg, 1994 b, s. 88), prostorová separace je uzavírá do klece partikulární a banální historicity jednotlivých nacionálně definovaných skupin, a to bez toho, aby jim poskytla východisko k hlubšímu pohledu na to, co tyto skupiny (spolu s mnoha dalšími jevy) podmiňovalo a utvářelo: na kapitalistickou modernitu. Kombinovaným důsledkem je produkce banální společenské vědy. Logické řešení představuje úsilí o budování jednotné historicky ukotvené společenské vědy, vyjádřené v Rosenbergově volání po „*mezinárodní imaginaci*“ (Rosenberg, 1994 b), která je aplikovanou obdobou Millsovy sociologické imaginace, právě tak jako ve Wallersteinově konceptu světového systému a v jeho důrazu na „*unidisciplinární přístup*“ (Wallerstein, 1974, s. 11).

Drulákova odpověď je zcela opačná. V jeho pojetí je třeba neopouštět obor mezinárodních vztahů, neboť je relativně otevřený a prohloubit v něm nacionální ukotvení českého oboru, neboť české části tohoto oboru poskytuje „komparativní výhodu“. Příčinou opačné odpovědi, než jakou dávají Wallerstein a Rosenberg, je fakt, že se autorova formulace strategie oboru tváří být odpovědí na dvě otázky, přičemž pouze první z nich je otázka po dosažení smysluplného poznání, zatímco druhá zní, jak mohou čeští vědci nejlépe obstát vůči mezinárodní konkurenci i domácím donorům. Druhá otázka přitom zcela potlačila tu první, čímž autor bezděčně ukázal, že na obě najednou odpovídat nelze.

PŘEDPOKLÁDANÝ NÁROD

Podobně podvojným způsobem hovoří Drulák o vlastním tématu a o úhelném kameni, na němž chce vystavět svůj obrat v české disciplíně MV, obrat, který podle jeho vlastních slov „*přesahuje rámec normální vědy*“ (Drulák, 2009, s. 103). Tímto obratem má být přechod oboru k reflexi „české politické zkušenosti“, jež bude mít opět dvojí funkci: zdůvodnit činnost vědců v českém oboru MV před českou veřejností a zároveň tento český obor vybaví zajímavou materií i intelektuálními nástroji k jeho prosazení ve světovém oboru MV. Zbývající část této polemiky představuje pokus o kritiku obou dvou Drulákových zdůvodnění; prvního za příliš pragmatický a instrumentalistický pohled na sociální okolí oboru a s tím související zužující pohled na jeho potřeby, druhého za příliš naivní, schematický a naturalizující pohled na „českou zkušenost“. Oproti diskutovanému článku bude změněno pořadí – od kritiky zakotvení v národu přejdu ke kritice služby státu.

Hovoří-li Drulák o „české zkušenosti“, používá naturalizující pojem, aniž by jakkoli problematizoval koncept národa. Pojem předpokládá kontinuitu, identitu a singularitu. Autor jako znalec metafor v jazyce ví, že přenosem označení z lidské biografie na kolektivní entitu, jakou je národ, vybavuje tento pojem lidskými charakteristikami (*srovnej Drulák, 2008*). Nejde však o pojem samotný, ale především o způsob práce s ním: opakované a nijak neproblematizované užívání odkazů k této zkušenosti se opírá o předpoklad, že existuje jakýsi kontinuální národ, jehož existence se táhne až do patnáctého, či snad dokonce do devátého století a který si z pokolení na pokolení předává jakousi jednu, neustále obohacovanou pokladnici jménem „česká zkušenost“, již je nyní možné rozhojnit. Tento předpoklad by bezpochyby slušel národnímu obrozenci ze století devatenáctého, méně již společenskému vědci ze století jednadvacátého. Je skutečně pozoruhodné, že ačkoli je formulace jakéhosi „národního obratu“ jedním z klíčových témat autorova článku, nikde se ani náznakem nevyrovňuje s obsáhlou kritickou společenskovední literaturou k tématu národa a nacionalismu, která ukazuje naopak přetržky, diskontinuity a konstrukce ve vztahu moderních národů vůči předchozím generacím jejich „národního společenství“ (*srovnej například Gellner, 1993; Anderson, 2008; Foucault, 2006*). Bez ohledu na stav společenskovedního bádání je zde národ předpokládán jako neproblematizovaná esence, společný jmenovatel, kulatý stůl, u nějž je možné se setkat tu s T. G. Masarykem, tu s husity, a to bez sebemenších obav z toho, že bychom si neporozuměli. Stačí jen přijít a vybírat koncepty z národních dějin, které tu před námi stojí jako otevřená kniha a k nimž jako Češi máme patrně jaksí privilegovaný přístup.

Střechovým pojmem pro tematizaci „české zkušenosti“ se autorovi stává „zájem o národní identitu v MV. Na jedné straně jde o velké téma výzkumu MV, na druhé straně procesy globalizace a integrace téma české svébytnosti nastolují a čeští aktéři ho svým způsobem reflektují“ (Drulák, 2009, s. 103–104). Opět se lze ptát, zda jedna a ta samá odpověď může být platnou odpovědí na dvě otázky, zda může být nosná pro vědecký výzkum i (v podstatě ideologické) potřeby vědeckých aktérů. Jak ukazuje Pierre Nora (Nora, 1989), společnost potřebuje pro své fungování a legitimitu orgány *paměti*, vědecké poznání má ale svou roli v odtažitě a kritické *historii*. „Zkušenost“ tak, jak je formulována v diskutovaném článku, se zdá být mnohem bližší k pólu paměti jakožto vědecky v podstatě naivní formulace fiktivního dějinného života a smyslu kolektivního „my“ a poučení, které z něj plyne, namísto kritického vědeckého poznání. Jestliže takovému poznávání by muselo začít kritikou představy o národní identitě, diskutovaný článek takovou identitu naopak předpokládá.

ČESKÁ IDEOLOGIE

I pokud bychom chtěli přijmout autorův přesun pozornosti k české problematice, pochyby vyvolává způsob, jakým je „česká zkušenost“ v článku pojata. Ač autor volá po „hlubší reflexi“ a chce problematiku „novým a originálním způsobem uchopit“, jeho výběr „české zkušenosti“ je zcela neinovativní, podléhající zcela čítankové představě o tom, čím je česká tradice: utvářely ji „například husitství, vestfálský mír, světové války, Mnichov, rok 1968 či »návrat do Evropy«“, intelektuálně významné reflexe představovali „například Jan Amos Komenský, František Palacký, Tomáš Garrigue Masaryk nebo Jan Patočka“ (Drulák, 2009, s. 96). Nehledě na notorickou známost odkazovaných témat v českém veřejném prostoru je zde patrné soustředění na velké, událostní dějiny, doplněné intelektuální reflexí, jejímž zdrojem je „[p]anteon velkých českých myslitelů“ (Drulák, 2009, s. 105). Velcí muži píší velké dějiny...

Skutečně kritická společenská věda by především kriticky zkoumala konstrukci Drulákem neproblematicky přijímaných narativů (je ovšem třeba říci, že se tomuto tématu jistá část české historiografie a společenské vědy věnuje, viz například Havelka, 2002) a předpoklady intelektuálních reflexí, z nichž se autor snaží vyvodit různé koncepty pro obor MV. Pokud by chtěl autor dostát alespoň částečně závazku originality a zároveň záramování svého oboru jakožto nauky o *vztazích* mezi lidskými skupinami, zajímala by jej patrně jiná témata. Pokud by skutečně trval na svém obecně historickém rámci, mohly by jedním z nich být křesťansko-pohanské a mezikřesťanské vztahy, které daly tvářnost ranému přemyslovskému státu (srovnej například Třeštík, 1997; Třeštík, 2003), eventuálně vztahy mezi otroky a otrokáři, neboť český národ začíná na úsvitu svých dějin a počátku své „zkušenosti“ jako úspěšný právě v tomto oboru (srovnej Třeštík, 1999). Další zajímavý příklad by mohlo představovat „království obojího lidu“ jako praktický důsledek husitských válek a do značné míry anomálie náboženské různosti a „tolerance z nutnosti“ (Šmahel, 2001, s. 429) na jednom území v dobové Evropě, trvající s různými proměnami (příchod evropské reformace) téměř dvě století (srovnej například Šmahel, 2001; pro velmi silnou formulaci teze o kontinuitě husitství a reformace na českém území a významu tolerance viz Kalivoda, 1992, s. 9–60; pro dílčí kritiku jeho pojetí srovnej Sousedík, 1992). Autora by mohl zajímat charakter národního obrození a jeho vývoj z kulturně-nacionalistického hnutí v politicko-nacionalistické hnutí (a rovněž vzhledem k jeho zájmům třeba i velmi zvláštní dialektika mezi „doháněním“ a „tvorbou“ v jeho umělecké produkci, kdy často ti, kdo byli nejpůvodnější a nejpřínosnější, byli zároveň těmi, kdo se nechávali nejhluběji inspirovat zahraničními trendy a byli ve své době pokládáni za bezcenné epigony, klasickým příkladem by zde byl Karel Hynek Mácha). Mohla by jej zajímat šíře česko-německých vztahů, a to počínaje praktickými problémy soužití a konče dynamikou kulturních vlivů, v nichž Češi až příliš často figurovali jako opoždění epigoni onoho „opožděného národa“. Mohl by sledovat vývoj, dynamiku a důsledky třídních konfliktů

v posledních dvou stoletích průmyslového kapitalismu a jejich vzájemnou interakci s nacionálními otázkami. Mohla by jej zajímat interakce dvou mezinárodně ukotvených ozbrojených idealismů – demokraticky nacionalistického napojeného na západního spojence a komunistického napojeného na mezinárodní organizaci specifického typu, Třetí internacionálu. Mohl by místo neproblematizovaného převzetí hesla o „návratu do Evropy“ sledovat jeho genealogii ve sporu o střední Evropu nebo v diskuzích o kulturní a politické orientaci češství během tzv. třetí republiky (*srovnej například Černý, 1995*). A konečně, mohly by jej zajímat meziskupinové vztahy v současné České republice, zejména nelehká situace Romů, Ukrajinců a Vietnmců a jejich vztahy s většinou, která se identifikuje jako český národ a produkuje ve svém obrozenectvím stále poznamenaném systému školství svou národně relativně exkluzivní identitu. Ač je sporné, zda by autor i v tomto případě přinesl něco nového, neboť daná témata jsou předmětem rozsáhlých výzkumů a diskuzí historiků a společenských vědců, přece jen by zde pohled mezinárodních vztahů mohl být snad obohacující a přinejmenším by autor horující pro originalitu nepodával ten nejstereotypnější příklad, jak lze k „české národní zkušenosti“ přistoupit. Předpokladem pro hlubší zpracování těchto témat by ale bylo opuštění představy o singulární politické zkušenosti jednoho aktéra, kterého představuje (ze společenskovedního hlediska naivně pojatý) český národ, a naopak otevření pluralitě zkušeností ukotvených v různých dílčích skupinách definovaných třídě, etnicí i jinak. Musel by se vzdát představy, že dělá vědu pro etnicí vymezený český národ a přestat se považovat za jeho akademického reprezentanta. Musel by se otevřít pluralitě národně nečistých a politicky neatraktivních zkušeností plejády autorů, kteří nepatří do českého „panteonu“.

Velmi problematické jsou i autorovy konkrétní diskuze tří vybraných autorů – J. A. Komenského, T. G. Masaryka a J. Patočky – přinejmenším v některých ohledech. Komenský mu je „*neúprosným kritikem*“ systému svrchovaných států. Jeho stanovisko bylo ve skutečnosti – jak ukazuje Jan Patočka – diferencovanější: moderní suverénní stát pro něj představoval lepší alternativu než impérium, které by bylo utlačující. „*Proti theokratické despotii musí Komenský apelovat na moderní suverénní stát a jeho rezónu; ale přijímá jej pouze s podmínkou, že bude sloužit něčemu jinému než vlastnímu prospěchu a blahu*“ (Patočka, 1997, s. 127). Právě tak problematická je snaha dělat z Komenského nyní aktuálního postpozitivistu *avant la lettre* pro jeho polemiku s Reném Descartesem a s jeho v dané době jasně progresivnějšími názory. Je velmi ošidné vnímat ve své době překonané koncepty jako inspiraci pro současné řešení epistemologických problémů jen proto, že byly dané koncepty překonány názory, jež věda překonává v naší době. Považovat současný odklon od karteziánského pojetí za potvrzení platnosti Komenského archaických argumentů může vyvolat rozpačitou vzpomínku na Gramsciho poněkud drastiicky formulovanou kritiku Trockého pojetí revoluce: „*Bronstein ve svých pamětech vzpomíná, že mu bylo řečeno, že jeho teorie [horující pro revoluční aktivitu na počátku století – poznámka autora] se prokázala jako dobrá po patnácti letech [v době Říjnové revoluce – poznámka autora]... Ve skutečnosti jeho teorie jako taková nebyla dobrá ani patnáct let předtím, ani patnáct let později. Jak se stává umíněncům... měl pravdu jen v nejobecnějším praktickém předvídání, asi tak, jako by někdo předpovídal, že čtyřleté děvčátko se stane matkou, a když se matkou ve dvaceti letech stane, prohlásil by »měl jsem pravdu«, aniž by si však vzpomněl, že chtěl toto děvčátko znásilnit, když mu byly čtyři roky, s jistotou, že se stane matkou*“ (Gramsci, 1970, s. 68).

Pokud jde o T. G. Masaryka, autor cituje jeho dva koncepty zdůvodnění války, přičemž uvádí, že se jedná o „naprosto odlišná pojetí“, nedělá ale žádné kroky k jejich problematizaci. Právě tak oceňuje, že Masaryk vnímá jako důležitý zdroj sociologického poznání literární díla. Poněkud diplomaticky parafrázuje Patočku, že „*Masaryk tím zatěžuje svou epistemologii rozpory, které nedokáže řešit*“ (Drulák, 2009, s. 107). Nedodá už ovšem to, co říkají doboví i dnešní čtenáři Masarykových soudů o literatuře – že vlivem společenskovedního zarámování a především politicko-moralistní pozice často prostě nebyl práv

literární materii, s níž pracoval: „*Tím, že Masaryk literatuře uložil takové úkoly v řešení české otázky jako sociální otázky, Šaldovými slovy »tvorbě básnické nebo umělecké blížil se nejednou formulí příliš apriorní a příliš primitivizující, aby mohla vystihnouti jejího jádra«*“ (Pynsent, 2008, s. 166).

Z Patočky autor zkouší uplatnit koncept „solidarity otřesených“. V závěru pasáže říká, že „*»solidarita otřesených«* mluví... *o překonání války samotnou válkou. V této souvislosti může například nabídnout mnohem přesvědčivější výklad pohybu od jedné kultury anarchie ke druhé ve Wendtově konstruktivismu než Alexander Wendt sám*“ (Drulák, 2009, s. 107). „Solidarita otřesených“ nemluví o překonání války „samotnou válkou“, ale specifitěji „frontovou zkušeností“ a závazkem, který z něj vychází, tedy otřesem z války (srovnej Patočka, 1990, s. 140–141). Pokud jde o Wendta, je poněkud sporné, zda lepší vysvětlení jeho teorie než on sám může přinést koncept, který se pohybuje na zcela jiné úrovni abstrakce než jeho teorie.

Autor zde postupuje způsobem, pro nějž obsáhle argumentuje v jiném textu: „*koncepty, ne teorie*“ (Drulák, připravuje se k vydání). Z českých myslitelů, které považuje za klíčové, si vybírá dehistorizované „příspěvky“ k aktuálním diskuzím v oboru MV. Takový pohled může mít inspirativní přínos, zároveň však hrozí vyvázáním daných příspěvků z jejich dobového kontextu. Rozumění právě tomuto kontextu je přitom předpokladem adekvátního pochopení daných konceptů a jejich dobového zatížení, jejich „paměti“, která ve skutečnosti ukazuje, jak daný koncept vznikl, jaké má předpoklady a v jakém kontextu mohl být používán.² Bez této reflexe hrozí obrat k české historii pouhým používáním nekriticky vyčtených konceptů.

Pokud autor dělá jistý krok k zajímavé reflexi toho, co označuje jako „českou zkušenost“, dělá jej tam, kde vyzývá k zahájení „*analýzy české zkušenosti ve středověké Svaté říši římské, v novověkém císařství Habsburků, v moderním sovětském bloku a v současné Evropské unii (EU). Každý z těchto útvarů představuje zvláštní regionální systém, který není ani státem, ani skupinou států v moderním slova smyslu...*“ (Drulák, 2009, s. 105). Ač je v této podobě daná pasáž dalším transhistorickým návrhem na srovnávání obtížně srovnatelného, přece jen se tento pohled blíží k velmi podstatné problematice, která skutečně do jisté míry přesahuje rámec historických epoch a kde by mohla právě disciplína mezinárodních vztahů přispět ke kritickému pohledu na národní problematiku, a tím je vztah intelektuálně-politického reprezentanta periferního či semiperiferního národa k celoevropským otázkám. Autor cituje, ale v zásadě nijak neproblematizuje Masarykův pohled na světovou válku jako na střet mezi demokracií a teokracií (srovnej Masaryk, 1925, s. 433–437). Tento přístup je těžké pochopit jako užitečný konceptuální nástroj pro skutečné rozumné první světové válce (pokud uvážíme, že klíčový člen Trojspolku /moderní Německo/ byl po proběhlém *Kulturkampfu* a měl v mnoha ohledech demokratický vnitřní režim, právě tak jako Rakousko-Uhersko). Je možné mu ale porozumět jako velmi zajímavému projevu periferní ideologie, která se snaží udělat z první světové války, z níž profitovala, logický a přese všechno pozitivní vývoj. Jinými slovy řečeno, zatímco se z celoevropského hlediska jevila válka jako šílený, nepřijatelný a nelogický masakr a vyvolala podstatnou diskuzi o povaze moderního světa (za opožděnou reflexi této zkušenosti je možné považovat i autorem diskutovanou esej Jana Patočky *Války 20. století a 20. století jako válka*), klíčovému českému autorovi se z této traumatizující zkušenosti podařilo vyčíst politický zisk pro svůj národ, a to jej vedlo k ideologické racionalizaci a legitimizaci této války.

Nyní je možné po vzoru našeho autora zapojit do hry i Komenského, jehož se ostatně Masaryk explicitně dovolával coby vzoru (Masaryk, 1925, s. 17). Také Komenský se vzhledem ke specifické pozici českých zemí (a v jejich rámci náboženské skupiny, již reprezentoval) ocitl v roli ideologického podporovatele náboženských válek, a to jak v době třicetileté války, tak i po ní (srovnej Polišenský, 1996; Pánek, 1992). Zatímco vykrváčená Evropa našla záchranu v míru, založeném na vzájemných ústupcích a převážením teritoriální suverenity nad náboženskou vírou a svobodou, představitel periferní skupiny

(„obětované“ v zájmu tohoto míru) mobilizoval k dalšímu válčení. To bylo nejen problematické morálně (ve světle Komenského vlastních ideálů), ale i naivní politicky. Řečeno slovy současného historika, „*Komenský nedoceníl skutečnost, že česká otázka hraje v plánech protihabsburských mocností naprosto podřadnou úlohu, ani fakt, že obyvatelé jeho vlasti se za téměř třicet let od Bílé hory dalekosáhle změnili... Zatímco se Jan Ámos dožadoval švédského zásahu proti habsburské moci v Čechách a na Moravě, tamní obyvatelé usilovně hájili Prahu a Brno, jen aby konečně zastavili válečné vraždění a plenění*“ (Pánek, 1992, s. 90). Komenský podpořil nejen švédské aktivity v rámci třicetileté války, ale také například vpád švédského krále Karla X. Gustava do Polska v roce 1655 (Pánek, 1992; srovnej Polišenský, 1996, s. 97–98). (K tomu je ovšem třeba dodat a zdůraznit, že Komenský má přinejmenším dvojnásobnou roli, protože na jedné straně podporuje jednu stranu v náboženských válkách, na druhé straně obhájuje náboženskou toleranci, pokouší se o dorozumění a má zejména v některých obdobích silnou pacifistickou pozici.) Chce-li někdo hledat nějakou kontinuální a transhistorickou „národní zkušenost“, je možné jako volné pokračování této stránky Masarykova a Komenského myšlení pochopit nekritičnost řady českých disidentů vůči západní straně ve studené válce a později. Chce-li Petr Drulák přinést kritickou reflexi české zahraniční politiky, je možné, že právě tady lze začít.

ZÁVAZEK, ALE KE KOMU?

Píše-li autor o lokálním politickém společenství, do něhož výzkumník patří, a o vztahu k němu, je ve svém převládajícím argumentu (navzdory náznakům opaku na některých jiných místech) motivován nikoli občanským či lidským zakotvením v této komunitě, ale zájmem o přežití a rozvoj vlastní vědní disciplíny. Aby mohl být český obor mezinárodních vztahů vůbec provozován, potřebuje zdroje, jimiž toto politické společenství disponuje. To jeho zájem organizuje: primát zde hraje politické společenství definované jako národní stát („[d]ominantní role národního kontextu vyplývá ze závislosti oborů na státním rozpočtu, z národní regulace badatelských kariér... a z existence národního jazyka...“ – Drulák, 2009, s. 97) a v jeho rámci jde „především o státní a veřejné instituce, disponující materiálními i nemateriálními zdroji,“ a až ve druhé řadě o „politické subjekty, o soukromé subjekty, o občanskou společnost, o média a o veřejné mínění“ (Drulák, 2009, s. 103, povšimněme si pořadí i mezi oněmi druhořadými aktéry – občanská společnost přichází na řadu až po politických a soukromých subjektech).

Instrumentalistická perspektiva nejen přispívá k poněkud sebestředné reifikaci a esencionalizaci národa (s mírnou jízlivostí by ji šlo shrnout tak, že národ existuje, neboť právě v jeho rámci se odehrávají naše kariéry). Zároveň si autor neklade otázku, co potřebuje společnost jako celek, ale primárně, co potřebují aktéři, od nichž daný obor potřebuje zdroje. Ač článek patrně předpokládá vyloučení přímé služebnosti (která by se pojmově vylučovala s představou vědy), kombinace instrumentalistické perspektivy s nereflekтовanou prací s pojmem národ může snadno vést k tomu, že daný obor bude plnit legitimizační funkci a poskytovat té či které politice dojem zakotvení v národní zkušenosti. Česká zahraniční politika už nyní zcela narcistně a nesoudně pracuje s repertoárem odkazů na „českou zkušenost“ – Mnichov a rok 1968 se v českém politickém jazyce staly nástrojem k vysvětlení téměř všeho, počínaje válkou o Jižní Osetii či sporem o Kosovo a konče americkým radarem v České republice (srovnej Slačálek, 2009). Věda, která bude podobně dehistorizovaně pracovat s „českou zkušeností“, může velmi snadno hrát roli vědecko-ideologického doplňku této upadlé politiky, podobně jako třeba Ústav pro studium totalitních režimů představuje se svou koncepcí „paměti národa“ vědecko-ideologický doplněk současné antikomunistické vlny. To by byl vývoj, který by neprospěl ani kvalitě vědy, ani úrovni českého občanského prostředí a veřejné diskuze.

Oproti instrumentalistické představě nalezení co nejpříjemnějšího zdůvodnění existence oboru pro disponenty společenskými zdroji by bylo možné zformulovat alternativní představu sociálního závazku aplikované společenské vědy. Tento závazek by mohl znít

jako: 1) *reflexe* pozice společenské vědy vůči všem subjektům, jichž se její aktivita dotýká; 2) *zodpovědnost* za intelektuálně nezávislé zpracovávání společensky významných problémů, jejichž pokrytí si pole nárokuje. Tato představa není výzvou ke služebnosti ani vůči konkrétním aktérům, ani vůči funkční ideologické fikci „českého národa“ a jeho „zkušenosti“. Český obor mezinárodních vztahů má vůči úředníkům Ministerstva zahraničních věcí stejně silný závazek jako vůči ukrajinské uklízečce či vietnamskému prodáváči ve večerce. Tento závazek navíc není omezen prostorově – chce-li si český obor mezinárodních vztahů vzít jako své téma výzkum české zahraniční politiky, má závazek rovněž ke všem potenciálním objektům této politiky, včetně chudých z tzv. třetího světa, kterým Česká republika nepomáhá tak, jak by mohla. Tato představa společenského závazku vědy nicméně nemá vědu úkolovat k praktické orientaci či k zaujímání nějakých konkrétních stanovisek (*proto se nijak nevylučuje, ale naopak doplňuje s představou o relativní autonomii vědy, jak ji hájí Barša, 2009*). Spíše má tuto vědu vyvazovat z příliš úzkého pojetí zodpovědnosti vůči pouze těm aktérům, kteří disponují zdroji (stát oproti sociálním hnutím), nebo těm, kteří mají dostatek sociálního, kulturního a jiného kapitálu, aby vyprodukovali vědce v oboru mezinárodních vztahů (úzce definovaný český národ a ve skutečnosti jeho střední vrstva oproti národnostním menšinám a sociálně vyloučeným), (*pro obdobnou formulaci vztahu vědce a společnosti srovnaj Wallerstein, 1974, s. 9–11*).

Koncept společenského závazku se zároveň ptá nikoli po „komparativní výhodě“ českého oboru oproti světovému, ale po možném přínosu všem zúčastněným. Přispěje snad český obor MV zároveň k rozšiřování svých obzorů a zároveň ke kultivaci společenské diskuze tím, že se bude věnovat primárně českému odkazu? Použijí-li autorovo vlastní praktické hledisko, společnost si již k tomuto účelu platí celou řadu vědců, kteří mají ke kvalifikované kritické práci s dobovými texty na rozdíl od vědců v oboru MV odborné předpoklady. Nepřispěla by jak českému oboru, tak i české společnosti jiná orientace, taková, o níž autor vzhledem ke svému úhlu pohledu ani neuvažuje?

Autorův pohled má totiž pouze dva póly – na jedné straně tu je česká společnost, na straně druhé západní obor. Nezápadní země jsou vyloučeny, neboť jejich obor MV není zajímavý. Ač sám uvádí, že jiné obory jsou k tematice MV schopny říci mnoho zajímavého, o možnosti jejich vytěžení seriózně nediskutuje a místo toho se obrací k „české zkušenosti“. Alternativní pohled by mohl zdůvodnit, že k lepšímu seberozumění pozice České republiky, ale i k většímu otevření doposud velmi sebestředných a západostředných obzorů české veřejné diskuze by mohlo být velmi užitečné, kdyby se česká věda MV více zaměřila na mimozápadní tradice tak, jak se o nich diskutuje například v kritických postkoloniálních studiích nebo v teoriích světového systému, i když se tato diskuze třeba odvíjí mimo obor mezinárodních vztahů. Český obor mezinárodních vztahů by zde naplnil svou logickou funkci komunikovat s vnějším světem a přinášet do českého kontextu zajímavé poznání o odlišných a často přehlížených „zkušenostech“ (nikoli nutně národních). Může se jimi inspirovat i sebezpoznaní – inspirativní by mohlo být kupříkladu srovnání českého historického narativu o bělohorské porážce, o době temna, spojené s ničením místního náboženství a s pálením knih, a následně o obrození, pocházejícího od prostých venkovských mas a bojujícího emancipační zápas proti říši (který podle jedné interpretace končí vyhnáním cizáckých kolonistů), s mnoha koloniálními narativy.

Komunikace, která nebude jen sebestředná a západostředná, by mohla napomoci i k seberozumění v této diskuzi. Druláková odpověď totiž připomíná elitní představitele kolonizovaných národů, kteří při studiu v koloniálních metropolích rozpoznávali své druhořadé postavení i svou identitu na rozhraní mezi obyvatelstvem kolonií (k němuž patřili původem, ale již ne vědomím) a kolonizátory (jejichž vědomí částečně převzali, ale mezi něž se nemohli plnoprávně zařadit). Rozhodli se přestat dohánět kolonizátory a vrátit se ke své (idealizované a zjednodušené) představě o svém lidu. Vrcholem toho, o čem se domnívali, že překoná jejich „strategii dohánění“, bylo zkonstruování vlastního národa a jeho osamostatnění – pro kolonizovaný subjekt byla přijata adaptovaná forma kolonizátorů. Vý-

sledkem bylo však jen jiné „dohánění“ v novém rámci. Petr Drulák svéráznou variantou této strategie snad řeší problém akademického uplatnění i politického zaštitění oboru, je muž se rozhodl psát program. Zcela jistě tím ale navzdory svým náznakům opaku neřeší klíčové problémy disciplíny, po nichž se dokáže vcelku výstižně tázat. V tomto smyslu se Drulákův koncept vytěžení „české otázky“ může stát pouze dalším stadiem jím tolik kritizovaného „dohánění“: abychom doháněli lépe a efektivněji (a snad i alespoň v něčem „předehnali“), využijeme svou „komparativní výhodu“ a přispějeme na světový trh nějakým tím Masarykem nebo Patočkou.

Takové strategii hrozí, že místo „tvorby“ bude „opakovat“ nekriticky pojatý, mýtotvorný koncept národních dějin a místo aktuálního stavu svého oboru bude „dohánět“ své mezery v oborech značně odlehklých vůči svému dosavadnímu zaměření, u nichž se nicméně může zdát, že vůči nim máme privilegované rozumění proto, že jsme Češi (čímž se zaměřuje pozice objektu výzkumu s pozicí výzkumníka). Namísto „otevřeného provincialismu“ americké vědy mezinárodních vztahů může navrhovaný přístup přejít k uzavřenému provincialismu recyklovaných banalit o „české otázce“ na úrovni vědy a legitimizačních představ o „české zkušenosti“ na úrovni ideologie.

¹ Jeden příklad za všechny: tezi Alexandra Wendta o nevyhnutelnosti světového státu je možné pokládat za empiricky neudržitelnou, rozhodně ale nepředstavuje nezajímavou banalitu či mnohokrát recyklovanou pravdu, ale inovativní a zajímavě vyargumentovaný originální příspěvek (srovnej Wendt, 2003).

² Pojem paměť konceptu zde pochopitelně používám zcela jinak, než jak byl výše používán Norův pojem „paměť“ jako vzpomínání jedinců a společností coby protiklad historie.

Literatura

- Anderson, Benedikt (2008): Představy společenství. Praha: Karolinum, 2008.
- Bachtin, Michail Michailovič (2007): François Rabelais a lidová kultura středověku a renesance. Praha: Argo, 2007.
- Barša, Pavel (2009): Strategie marketingu, nikoli rozvoje. Mezinárodní vztahy, ročník 44 (2009), číslo 3, s. 110–114.
- Černý, Václav (1995): Skutečnost svoboda. Kulturněpolitické stati a polemiky z let 1945–1948. Praha: Český spisovatel, 1995.
- Drulák, Petr (2008): Analýza metafor. In: Drulák, Petr a kolektiv: Jak zkoumat politiku. Kvalitativní metodologie v politologii a mezinárodních vztazích. Praha: Portál, 2008, s. 125–148.
- Drulák, Petr (2009): Přestaňme dohánět, začněme tvořit! Budoucnost českého oboru mezinárodních vztahů. Mezinárodní vztahy, ročník 44 (2009), číslo 3, s. 95–109.
- Drulák, Petr (připravuje se k vydání): Syntéza teorií cestou jejich destrukce. In: Barša, Pavel a kolektiv: Dialog teorií. Filozofická dilemata výzkumu mezinárodních vztahů. Praha: SLON (připravuje se k vydání).
- Foucault, Michel (2006): Je třeba bránit společnost. Praha: Filosofía, 2006.
- Gellner, Arnošt (1993): Národy a nacionalismus. Praha: Hříbal, 1993.
- Gramsci, Antonio (1970): Poznámky o Machiavellim, politice a moderním státu. Praha: Nakladatelství Svoboda, 1970.
- Havelka, Miloš (2002): Dějiny a smysl. Akcenty a posuny české otázky 1895–1989. Praha: Lidové noviny, 2002.
- Kalivoda, Robert (1992): Husitská epocha a J. A. Komenský. Praha: Odeon, 1992.
- Keller, Jan (2004): Dějiny klasické sociologie. Praha: SLON, 2004.
- Keller, Jan (1992): Nedomyšlená společnost. Brno: Doplněk, 1992.
- Keller, Jan (2001): Politika s ručením omezeným. Praha: ELK, 2001.
- Keller, Jan (2006): Soumrak sociálního státu. Praha: SLON, 2006.
- Masaryk, Tomáš G. (1925): Světová revoluce. Za války a ve válce 1914–1918. Praha: Orbis – Čin, 1925.
- Nora, Pierre (1989): Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire. Representations, No. 26 (Spring 1989), s. 6–24.
- Pánek, Jaroslav (1992): Politické labyrinty Jana Ámose Komenského. Filozofický časopis, ročník XL (1992), číslo 1, s. 82–93.
- Patočka, Jan (1990): Kacířské eseje o filosofii dějin. Praha: Academia, 1990.
- Patočka, Jan (1997): Komeniologické studie I. Praha: OIKOYMENH, 1997.
- Polišenský, Josef (1996): Komenský. Muž labyrintu a naděje. Praha: Academia, 1996.
- Pynsent, Robert B. (2008): Dábové, ženy a národ. Výbor z úvah o české literatuře. Praha: Karolinum, 2008.
- Rosenberg, Justin (1996): Isaac Deutscher and the Lost History of International Relations. New Left Review, January/February 1996, s. 3–15, <http://homepage.ntlworld.com/j.rosenberg/IsaacDeutscherandthelosthistoryofIR.pdf>

- Rosenberg, Justin (1994 a): *The Empire of Civil Society: A Critique of the Realist Theory of International Relations*. London: Verso, 1994.
- Rosenberg, Justin (1994 b): *The International Imagination: IR Theory and „Classic Social Analysis“*. *Millennium – Journal of International Studies*, Vol. 23 (1994), No. 1, s. 85–108.
- Slačálek, Ondřej (2009): *Narcismus jako jazyk české zahraniční politiky. Příspěvek na konferenci Česká zahraniční politika a její výzkum*, Praha, 10.–11. 2. 2009.
- Sousedík, Stanislav (1992): *Jan Jesenský jako ideolog stavovského povstání*. *Filosofický časopis*, ročník XL (1992), číslo 1, s. 69–81.
- Šmahel, František (2001): *Husitské Čechy. Struktury, procesy, ideje*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2001.
- Třeštík, Dušan (1999): *Kdo zaplatil vznik našeho státu. Dějiny a současnost*, ročník 21 (1999), číslo 3, s. 2–7.
- Třeštík, Dušan (2003): *Mýty kmene Čechů (7.–10. století). Tři studie ke starým pověstem českým*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2003.
- Třeštík, Dušan (1997): *Počátky Přemyslovců*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1997.
- Wallerstein, Immanuel (1974): *The Modern World-System I. Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the 16th Century*. New York: Academic Press, 1974.
- Wallerstein, Immanuel et al. (1998): *Kam směřují sociální vědy. Zpráva Gulbenkianovy komise o rekonstrukci sociálních věd*. Praha: SLON, 1998.
- Wendt, Alexander (2003): *Why a World State is Inevitable*. *European Journal of International Relations*, Vol. 9 (2003), No. 4, s. 491–542.
- Wight, Martin (1995): *Why There is No International Theory [poprvé vyšlo v roce 1966]*. In: *Der Derian, James (ed.): International Theory. Critical Investigations*. London: Macmillan, 1995, s. 15–35.

Poznámka

Za stimulující diskuze nad Drulákovým článkem a první verzí tohoto komentáře vděčím Pavlu Baršovi, Martině Poliakové, Jaroslavu Fialovi a Vítu Benešovi.